

רבי קלונימוס קלמיש שפירא

דרשות משנות הזעם

אשכולות

סדרת מחקרים במדעי היהדות

בעריכת עמוס גאולה

דרשות משנות הזעם

הוועדה האקדמית:

משה אידל • סטיבן כץ • דן מכמן

רבי קלונימוס קלמיש שפירא

דרשות משנות הזעם

דרשות האדמו"ר מפיאסצנה
בגטו ורשה, ת"ש-תש"ב

מהדורה מדויקת על פי כתב יד המחבר
בצירוף מבוא, הערות וציון מקורות

מאת

דניאל רייזר

המכללה האקדמית
הרצוג
רשות המחקר

המכון הבין-לאומי
לחקר השואה

יד ושם
רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

האיגוד העולמי למדעי היהדות
WORLD UNION OF JEWISH STUDIES

לזכרו של הוראס דימרסיקו, טומס ריבר, ניו ג'רסי, ארה"ב
In Memory of Horace A DeMarcico, Toms River, New Jersey, USA
באמצעות וועדת העזבונות – המשרד לשירותי דת

הספר יוצא לאור בסיוע
מועצת הפיס לתרבות ואמנות
ובסיוע הקרן הלאומית למדע

•
בתמיכת הקתדרה למנהיגות בעתות מצוקה ע"ש הרב משה חיים לאו,
אוניברסיטת בר אילן

עורך: עמוס גאולה
עריכת לשון: טל רייך
עיצוב ועימוד: חוה זלצמן, PageUp
עיצוב העטיפה: מעין ארד
הדפסה וכריכה: דפוס ארט פלוס

© 2017 כל הזכויות שמורות
למכללה האקדמית הרצוג, לאיגוד העולמי למדעי היהדות וליד ושם
כולל זכות פיענוח כתב היד. אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט או לאחסן במאגר
מידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר –
כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר
זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

ירושלים תשע"ז

מסת"ב 978-965-92115-1-7

(תרמ"ט - תש"ד)

למען זענען זייערע זון און טאכטער
און זייערע קינדער און זייערע קינדער

'שאני מתחנן לפני כל אחד מישראל שילמוד בספרי,
ובטח זכות אבותי הקדושים זצוקלל"ה יעמוד לו ולכל ביתו בזה ובבא'

לזכרו היקר של
פרת-יוסף כהן ז"ל
'חננו נטוי על העין הרואה אותו'

כְּוֹרֵד הַנְּתוּן בְּתוֹךְ גִּנַּת חֶמֶד
כְּשׁוֹשְׁנֵת גֵּן בֵּין הַחוֹחִים
מִרְאֵה כְּהֵן

*

ועל זה בעיקר דווה לבנו ותבכה נפשנו, על אותם [=אותן] הנפשות שנעדרו בדמי מייהם. ואיך זה נתנחם? ובמה אפשר עוד להתנחם, אם הם אינם חיים עוד? ועל זה אמר הפסוק 'נחמו נחמו עמי יאמר אלוקיכם', רק הוא יתברך יכול לנחמנו בזה שיקימם במהרה בתחיית המתים (להלן, דרשת פרשת נחמו, תש"א).

מתחילה כשהיו עמנו, עד כמה שהיו יקרים לנו כבבת עיננו ורוח אפנו ונשמתנו, ועד כמה ששמחנו והשתעשענו בהם, מכל מקום לא ידענו כל כך להעריך את אשר היה לנו, ולא ידענו מה טוב היה לנו כשהיו עמנו. ואחר שנחסרו רחמנא ליצלן, רואים יותר מה מאוד חסרים הם לנו. הלב מתגעגע וכואב ואין במה להתנחם בלתי בדברי הקב"ה למשה רבנו 'כך עלה במחשבה לפני' (להלן, דרשת פרשת וארא תש"ב).

תוכן העניינים

	חלק א
9	פתח דבר
	מבוא
13	א. ציוני דרך בחייו של האדמו"ר מפיאסצנה
13	ב. כתביו של האדמו"ר מפיאסצנה
25	ג. עריכת הכתבים והדפסתם
37	ד. דרשות האדמו"ר מפיאסצנה משנות ת"ש-תש"ב
54	ה. תיאור מהדורה זו
62	
75	מוצא דבר: הדרשות כמסמך אוניברסלי
81	דרשות משנות הזעם
82	כללי קריאה למהדורה זו
83	דרשות משנת ת"ש
155	דרשות משנת תש"א
216	דרשות משנת תש"ב
	נספחים
315	תמונות מחיי האדמו"ר ומשפחתו
317	מכתבים ומסמכים
321	
339	ביבליוגרפיה
353	מפתחות
	חלק ב
	מבוא
9	
15	מהדורת פקסימיליה בצירוף תעתיק מדויק

פתח דבר

החיבור 'דרשות משנות הזעם' המונח לפנינו, מביא את דרשותיו של האדמו"ר מפיאסצנה שנדרשו במהלך שנות השואה (ת"ש-תש"ב) בגטו ורשה. האדמו"ר שיקע בדרשות את מחשבותיו, רעיונותיו ולבטיו, ומסתבר שאף הגיה, מחק ושינה את נוסח הדרשות תוך כדי שנות השואה ועם התוודעותו למוראותיה. ניכר כי האדמו"ר כתב את דרשותיו לא רק עבור קהילתו ובני דורו, אלא גם עבור הדורות הבאים, שכן הוא מסר את דרשותיו לארכיון המחתרתי 'עונג שבת' בראשותו של ד"ר עמנואל רינגלבלום, אשר נתגלה בחלקו לאחר השואה, וביקש בצוואתו הרוחנית שצורפה לכתביו לפרסמם, ללמוד בהם, לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל. משום כך מהווה חיבור זה לא רק חיבור הגותי-חסידי, אלא גם מסמך בעל חשיבות היסטורית ופסיכולוגית וכיטוי לרוחו הגבוהה של האדם על רקע שלטון של חוסר אנושיות.

האדמו"ר מפיאסצנה הכתיר את דרשותיו משנות השואה בשתי כותרות שונות. בעמוד השער של כתב היד כתב: 'דברי תורה שאמרת בשבתות ויו"ט (וימים טובים) בשנות ת"ש, תש"א ותש"ב' (להלן עמ' 29). ואולם במכתב שצירף לכתבים, אשר מסר לארכיון עונג שבת, כתב: 'חידושי תורה משנות הזעם ת"ש, תש"א ותש"ב' (להלן עמ' 31). הביטויים 'שנות הזעם', 'ימי הזעם', 'שעת הזעם' הינם ביטויים שגורים בספרות רבנית מימי הביניים ואילך, עבור תיאור של גזירות וימי סכנה. כך כונו פרעות שונות בימי הביניים, פרעות ת"ח-ת"ט, מלחמת העולם הראשונה ומלחמת העולם השנייה.¹ מטבע לשון זו אף שימשה כבר עבור תיאור מצב היהודים תחת השלטון הגרמני בשלהי שנות השלושים, לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, נפוצה בכתבים רבניים בהמשך, ומשמשת מאז תום מלחמת העולם השנייה ועד היום בספרות רבנית ככינוי מקובל לשואה.² סביר להניח שלשון זו מיוסדת על דברי הנביאים, בהם 'זעם' ו'יום זעם'

- 1 על השימוש בכיטוי 'שעת הזעם' עבור פרעות יהודי אשכנז ואוסטריה במאה החמש עשרה ראו ר' יעקב מולין, שו"ת מהרי"ל החדשות, מכון ירושלים, ירושלים תשל"ז, סימן כח, עמ' כט. על מטבעות הלשון: 'שנות הזעם' ו'ימי הזעם' כביטוי לפרעות ת"ח-ת"ט, ראו ר' חיים נתן דמביצר, כלילת יופי, קרקוב תרמ"ח, נו ע"ב, ובזיקה למלחמת העולם הראשונה ראו ר' חיים גלרנטר, ספר הכתוב לחיים, וינה תרפ"א, ה ע"א. אלו דוגמאות בודדות מתוך מאות.
- 2 ראו דן מכמן, 'האם גורל יהודי צפון אפריקה בימי מלחמת העולם השנייה הוא חלק מהשואה?', שואה ואנטישמיות במחקר ובשיח ציבורי – ספר יובל לדינה פורת, בעריכת רוני שטאובר, אביבה חלמיש ואסתר ובמן, יד ושם, ירושלים תשע"ה, עמ' 73 ובהערה 9.

מופיעים במובן של זמן פורענות ועת סכנה: 'לְךָ עֲמִי בְּאֵי בְּחֻדְרֵיךָ וּסְגֵר דְּלִתְךָ בְּעֶדְךָ חֲבִי כְּמַעַט רִגְעַ עַד יַעֲבֹר זַעַם' (ישעיהו כו, כ); 'בְּכֵן אֲדָם אֵמַר לָהּ אֵת אֲרִיץ לֹא מִטְהָרָה הִיא לֹא גִשְׁמָה בְּיוֹם זַעַם' (יחזקאל כב, כד).³ דרשות אלה יצאו לאור תחילה בשנת תש"ך תחת השם 'אש קודש'. עבור מהדורתנו, המבוססת על פענוח מחודש של כתב היד, בחרנו להשתמש בכותרת: 'דרשות משנות הזעם', הקרובה לכותרתו של האדמו"ר: 'חידושי תורה משנות הזעם', על מנת לשמר את לשונו ואת רוח התקופה בה נאמרו ונכתבו הדרשות.

ראשיתו של מחקר זה בשיחה שקיימתי בשנת תש"ע, בהיתי דוקטורנט באוניברסיטה העברית, עם ד"ר חיים גרטנר מנהל אגף הארכיונים ביד ושם, ותודתי לו. התעניינתי בכתבי האדמו"ר מפיאסצנה וחיפשתי העתקים של כתבי ידו בארכיון יד ושם. ד"ר גרטנר ציין בפניי כי לדעתו ישנם הבדלים בין מה שמופיע בכתבי היד לבין מה שנדפס, וכי לא נערכה בדיקה מקיפה בעניין זה. לאחר כשנה ביקרתי, בעזרת מלגת נסיעות לתלמידי מחקר מטעם האוניברסיטה העברית, בארכיון רינגלבלום במכון היהודי ההיסטורי בוורשה, פולין. שם בחנתי את כתבי היד של חיבורי האדמו"ר והשוויתי אותם לדפוסים – בחינה אשר הניבה למעשה ספר זה.

מחקר זה התבצע בחלקו במסגרת היותי עמית מחקר בתר-דוקטורט במכון הבינלאומי לחקר השואה יד ושם ירושלים, ולאחר מכן כעמית מחקר ע"ש סול קגן לחקר השואה מטעם ועידת התביעות בניו יורק. בשתי מסגרות אלו פגשתי אנשים משכמם ומעלה שהיו לי למורים ולחברים, ואשר יכולתי לקיים איתם דו-שיח פורה ומפרה. ראשית כול תודתי שלוחה לפרופ' דן מכמן, ראש מכון המחקר ביד ושם, שהנחה עבודה זו במסירות ותמיד מצא זמן עבורי בסדר יומו העמוס. פרופ' מכמן היה לי לאוזן קשבת לבעיות הרבות שעלו במסגרת מחקר זה, ותמיד ידע לייעץ ולהתוות דרך, גם בזמנים שהייתי על סף משבר ויאווש שליוו את קשיי פיענוח הדרשות והשכבות השונות שבהן. חכמתו הרבה, גישתו החיובית ומעל לכול טוב לבו הם שאפשרו מחקר זה.

תודות לפרופ' סטיבן כץ, פרופ' חוי דרייפוס, ד"ר דוד זילברקלנג, פרופ' דליה עופר ופרופ' משה אידל ששיחותי עימם הניבו תובנות רבות המשוקעות בספר. פרופ' משה אידל, פרופ' דן מכמן ופרופ' סטיבן כץ נאותו גם לשמש כחברי הוועדה האקדמית המלווה של ספר זה, הכריעו בצמתי הדרך בספקות ענייניים ודאגו לרמתו האקדמית. תודה לרב פרופ' נחמיה פולן, אבי המחקר על האדמו"ר מפיאסצנה, ולרב ד"ר צבי לשם, ראש צוות אוסף גרשם שלום לחקר הקבלה בספריה הלאומית בירושלים,

³ ראו זיקה בין הפסוקים הללו, בהקשר של מלחמת העולם הראשונה, זכרון בספר: מכתבים מצדיקי וגאוני עולם, אשר הריצו להמוסד עזרת תורה, (ללא שם עורך), ניו יורק תרפ"ב, עמ' 91.

שעודדו ובירכו מפעל זה. תודה מיוחדת לידיד נעוּרֵי הרב ד"ר יצחק הרשקוביץ שליווה מחקר זה מראשיתו, עבר על המבוא ועל הדרשות בקפידה, העיר וביקר. חכמתו הרבה הייתה לי לעזר והייתה בבחינת 'חדש ימינו כקדם', שכן ישבנו בנעורינו זה לצד זה על ספסל הלימודים בתיכון בחיפה ולאחר מכן בישיבת ההסדר 'ברכת משה' במעלה אדומים. תודתי לפרופ' שלמה גיורא שוהם, אשר דן עמי על הסוגיה הפסיכולוגית-פילוסופית של כתיבה בצל המוות לאור ידיעותיו ותובנותיו הפסיכולוגיות העמוקות ולאור השכול האישי על בנו גיורא, הי"ד.

יבואו על הברכה עובדי המכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם והוצאת הספרים הפועלת במסגרתו, לעורכת הראשית ד"ר אלה פלורסהיים ולמנהלת ההוצאה עידית זקן ולכל צוות הוצאת יד ושם. כמו כן תודתי לחברי מערכת כתב העת 'יד ושם' – קובץ מחקרים' שבמסגרתו התפרסם מאמר מקדים לספר זה.

אני מכיר תודה רבה גם לפרופ' פאבל שפיבק (Paweł Śpiewak) מנהל המכון היהודי ההיסטורי בוורשה, פולין, ולד"ר אלאונורה ברגמן (Eleonora Bergman) ראש מדור ארכיון רינגלבלום, שהואילו בטובם לאפשר לי לבחון את כתבי היד המקוריים. תודה גם לסגן המנהל ד"ר רישרד בורק (Ryszard Burek) ולראש אגף הארכיונים של המכון גב' אגניישקה רשקה (Agnieszka Reszka) שאפשרו לי לבחון כתבי יד אלו בשעות לא שעות, שבהן הארכיון סגור לקהל הרחב. תודתי שלוחה לעובדת הארכיון במכון היהודי ההיסטורי בוורשה, גב' מגדלנה שיק (Magdalena Siek), שעזרה לי באיתור חומרים ובפענוחם.

חומרים ארכיוניים שבידיים פרטיות פרנסו מחקר זה והעניקו תמונה רחבה יותר של חייו ומפעלו של האדמו"ר מפיאסצנה. תודה לד"ר בן ציון אליאש, לרב אברהם המר ולמר עמוס ינון שסיפקו לי חומרים מאוצרם הפרטי. תודה גם לידידי מר אייל מילר, מנהל פרויקט עיתונות היסטורית, הספרייה הלאומית, על נכונותו לעזור במציאת חומרי העיתונות בידיש ולרב יוסף לייכטר, ממחלקת הקטלוג העברי בספרייה הלאומית, על עזרתו באיתור חומרים נדירים. תודתי לפרופ' יונתן מאיר שהסב את תשומת ליבי לחומרים אשר נמצאים בארכיון של ישיבה אוניברסיטה, ולמורי מר אליעזר ניבורסקי על עזרתו בתרגומים מידיש. תמונת האדמו"ר המופיעה בראש הספר הינה מארכיון יד ושם, תצלום מס' 3331/236.

בהוצאת הספר לאור חברו שלושה מוסדות: האיגוד העולמי למדעי היהדות, הוצאת הספרים של יד ושם ורשות המחקר של המכללה האקדמית הרצוג. אני מודה לכל אחד ממוסדות אלה ולעומדים בראשם על שיתוף הפעולה ועל תמיכתם בהוצאת הספר לאור.

תודה מיוחדת לד"ר עמוס גאולה, ראש רשות המחקר במכללה האקדמית הרצוג, ועורך 'סדרת מחקרים במדעי היהדות' במסגרתה מתפרסם חיבור זה. ד"ר גאולה ערך

ספר זה בקפידה ובאהבה רבה, דן איתי על הפרטים ועל הכללים וניווט את הספר אל הוצאתו במתכונת זו. השקעתו הרבה ניכרת בכל דף ודף של ספר זה.

תודתי העמוקה ללא שיעור לגב' טל רייך, העורכת הלשונית של ספר זה. תלמידת חכמים אשר הצילה אותי מטעויות והביאה אותי לעיין שוב בדרשות ולהבינן מחדש. תודתי לטל גם עבור עריכת המפתחות בטוב טעם ובחכמה רבה. אני מודה גם לגב' חוה זלצמן על עבודתה המאומצת בעיצוב הגרפי של הספר, ועל דאגתה שהספר יצא בכלי מתקן, ולגב' מעיין ארד על העיצוב הנאה של העטיפה והכריכה.

תודתי שלוחה גם לחברי הקהילה היהודית בוורשה שאירחה אותי בזמן ביקורי בארכיון המכון היהודי ההיסטורי, ובייחוד לרב יונה (דניאל) ושושנה סיימונס ולשאל חנה קרפוב שדאגו לכל מחסורי – הגשמי והרוחני כאחד.

אחרונים חביבים, אשתי היקרה אביגיל וילדי אורה, ישי, שמואל, אלישע, טוביה ונתנאל. את רוב עבודתי עשיתי מביתי, ספון בחדר עבודתי, מחד, ומוקף בבני משפחתי, מאידך. תודה לכם על הסבלנות, התמיכה והאהבה.

ספר זה יוצא לאור הודות לתמיכתם הנדיבה של הקרן הלאומית למדע (ISF), של מועצת מפעל הפיס לתרבות ואמנות ושל ועדת העזבונות באמצעות המשרד לשירותי דת. תודה גם לקתדרה למנהיגות בעתות מצוקה ע"ש הרב משה חיים לאו, אוניברסיטת בר אילן, על תמיכתה.

יוקדש ספר זה שעוסק כל כולו בייסורים לעילוי נשמת אחייני פדת-יוסף כהן ז"ל, ילד שעשועים, נופת צופים, שעלה בסערה השמימה, במוצאי שבת-קודש בְּהַעֲלֹתָךְ אֶת הַנֶּרֶת, ט"ו בסיון תשס"ט, בהיותו בן ארבע שנים בלבד. יהי ספר זה נר לזכרו.

אסיים בתחינתו ובברכתו של האדמו"ר מפיאסצנה לכל מי שילמד בספריו: 'שאני מתחנן לפני כל אחד מישראל שילמוד בספרי, ובטח זכות אבותי הקדושים זצוקלל"ה [זכר צדיקים וקדושים לברכה לחיי העולם הבא] יעמוד לו ולכל ביתו בזה [=בעולם הזה] ובבא [=בעולם הבא]⁴.